

Pierre Bourdieu: Ο Διαπρεπής Γάλλος Κοινωνιολόγος*

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΜΠΙΡΗ - ΔΗΜΑΚΗ

Ο δημιουργός και ο διανοούμενος

Ο κ. Pierre Bourdieu είναι καθηγητής κοινωνιολογίας στο φημισμένο Collège de France. Γεννήθηκε στο Denguin, μια κωμόπολη της περιοχής των ατλαντικών Πυρηναίων την 1η Αυγούστου του 1930 και αποφοίτησε το 1954 από την École Normale Supérieure και από την Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Παρισιού. Είναι μια εξέχουσα προσωπικότητα της σύγχρονης κοινωνιολογικής διανόησης με μεγάλη διεθνή αναγνώριση, επιρροή και ακτινοβολία. Αποδέκτης πολλών διεθνών ακαδημαϊκών διακρίσεων, βραβεύτηκε εφέτος (1996) με το βραβείο Erving Goffman του Πανεπιστημίου Berkeley της Καλιφόρνιας.

Ο Pierre Bourdieu είναι συγγραφέας ενός ήδη ογκοδέστατου και πολυσχιδέστατου έργου που διακρίνεται για την αριστοτεχνική διατύπωση, τη βαθειά σοφία, έναν μεγάλο πλούτο ερευνητικά γόνιμων ιδεών, την υποδειγματική επιστημολογική εργήγορη και αυστηρή μέθοδο για την διερεύνηση πολυάριθμων και πολυποίκιλων θεμάτων. Παρουσιάζει εσωτερική συνοχή η οποία συνδέει με την ενιαία λογική της την κάθε νέα έρευνα με την προηγούμενη. Πολλές ειδικές μελέτες έχουν γραφεί με αποκλειστικό αντικείμενο την ανάλυση των έργων του.

Ο Pierre Bourdieu είναι ένας κορυφαίος θεωρητικός της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας, τις οποίες καλλιέργησε με τέτοια δεξιότητα που καταργεί περιττές μεταξύ τους μεθοδολογικές διακρίσεις. Είναι ο θεωρητικός της διαλεκτικής σχέσης δράσης και δομών των πεδίων (champs) και ειδικότερα της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και της γνώσης (ή αλλιώς της κοινωνιολογίας της συμβολικής ισχύος). Είναι επίσης ένας οξυδερκής και ρηξικέλευθος ερευνητής του κοινωνικού κόσμου (ως συνόλου μικροκόσμων), του κοινωνικού χώρου (espace

social) της παραδοσιακής Αλγερίας, κατά κύριο όμως λόγο της σύγχρονης Γαλλίας.

Στο πιο πρόσφατο βιβλίο του *Raisons Pratiques. Sur la théorie de l'action*, (1994) προσπαθεί να καταδείξει πως «τα υποδείγματα που κατασκεύασε αναφερόμενα στην συγκεκριμένη περίπτωση της Γαλλίας είναι δυνατόν να βρουν επιβεβαίωση σε παγκόσμιο επίπεδο» (*Raisons Pratiques*, σελ. 9).

Το ενδιαφέρον του ως γνήσιου κοινωνιολόγου εστιάζεται στην αποκάλυψη του κοινωνικά «κρυμμένου»: του στοιχείου που δεν είναι άμεσα ορατό σε επίπεδο ατόμων, ομάδων, θεσμών. Για παράδειγμα, επίκεντρο πολλών μελετών του είναι οι συχνά αόρατες αντικειμενικές σχέσεις εξουσίας οι οποίες θεμελιώνουν κοινωνικές διακρίσεις, κοινωνικές ανισότητες, και διατηρούνται ή εν μέρει μετασχηματίζονται μέσα από τους αγώνες των ανθρώπων κυρίως για την αναγνώριση, για την απόκτηση συμβολικού κεφαλαίου και συμβολικής ισχύος. Οι κατακτήσεις αυτές επιτρέπουν στα δρώντα υποκείμενα, ανάλογα με την θέση και τα κεφάλαια που κατέχουν και με τις συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες, είτε να παίζουν το παιχνίδι της κοινωνικής συντήρησης, μέσω της αναπαραγωγής και νομιμοποίησης των υφιστάμενων δομών εξουσίας, είτε να συντελούν στην κοινωνική ανανέωση μέσω της υποβολής και της επιβολής διαφορετικών κατηγοριών σκέψης, νέων κατατάξεων και διαιρέσεων: ενός νέου νόμιμου ορισμού της πραγματικότητας (βλ. *Sens Pratique*, 1980, σελ. 244). Ο Pierre Bourdieu καταδεικνύει μέσα από το έργο του την δομοποιητική ισχύ των τρόπων σκέψης, των ορισμών της πραγματικότητας και τελικά των ίδιων των λέξεων και καλεί τον κοινωνιολόγο να στρέψει την προσοχή του και σ' αυτήν ακριβώς την συμβολικής φύσης πραγματικότητα.

Ως ένας βαθειά ανθρωπιστής και υπεύθυνος διανοούμενος για τον οποίο η κοινωνιολογία είναι επιστήμη πολιτική γιατί τα πορίσματά της έχουν πολιτικές επιπτώσεις, ο Pierre Bourdieu δίνει ακούραστα το παρόν στους δημόσιους προβληματισμούς για τα μεγάλα προβλήματα της εποχής μας με την σεμνότητα που προέρχεται από την γνώση των ορίων της επιστημονικής γνώσης, και ταυτόχρονα με την αταλάντευτη πίστη στην αξία της επιστήμης.

* Την βάση του κειμένου που ακολουθεί απετέλεσε η ομιλία της συγγραφέως κατά την αναγόρευση του Pierre Bourdieu σε διδάκτορα επί τιμή από το Τμήμα Νομικής της Σχολής Νομικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών την 14η Οκτωβρίου 1996.

Στο πρόσφατο βιβλίο του *Η Δυστυχία του Κόσμου (La Misère du Monde, 1993)*, συμβάλλει ουσιαστικά στον πολιτικό προβληματισμό για την κοινωνική δυσφορία ανιχνεύοντας μια από τις πλατεία διαδεδομένες όψεις της, δηλαδή, την «μικρή δυστυχία» («la petite misère») δασκάλων, μικρών επιχειρηματιών, βιοτεχνών, κοινωνικών λειτουργών κ.λπ. Είναι αυτή που συναρτάται με δεδομένη κοινωνική θέση και που γεννιέται μέσα στο δύσκολο περιβάλλον της πόλης και των μεγάλων αστικών οικιστικών συγκροτημάτων. Στο Post Scriptum του βιβλίου του αυτού καταλήγει εκτιμώντας την συμβολή της επιστήμης (και ειδικότερα της κοινωνικής επιστήμης) στην πολιτική: «Η επιστήμη ικανοποιείται με μερικές (partielles) αλήθειες που [όμως] είναι σε θέση να παράγουν τα μόνα ορθολογικά μέσα για την πλήρη αξιοποίηση των περιθωρίων χειρισμού που μένουν για την ελευθερία, δηλαδή, στην πολιτική δράση» (βλ. *La Misère du Monde, 1993*, σελ. 944) (υπογράμμιση δική μας).

Πρόσφατα, ο P. Bourdieu πρότεινε ένα πρόγραμμα συσπείρωσης των διανοουμένων σε διεθνές επίπεδο. «Είναι καιρός, λέγει, οι παραγωγό πολιτισμού να προσπαθήσουν να επανακατακτήσουν τον έλεγχο των μέσων και των σκοπών των δραστηριοτήτων τους» (βλ. *Le Monde*, 5 Νοεμβρίου 1993). Είναι μια σημαντική και δραματική σύσταση.

Ο Pierre Bourdieu ασκεί τις πολλαπλές δημιουργικές δραστηριότητές του (σε συνεχή επικοινωνία, όπως πάντοτε άλλωστε, με πολυάριθμους συνεργάτες και νεότερους ερευνητές μέσα και έξω από την Γαλλία) από μια πλειάδα θέσεων ισχύος, στις οποίες προσδίδει αυξημένο κύρος με το μεγάλο κύρος της δικής του επιστημονικής πρακτικής: είναι, όπως είπα στην αρχή, καθηγητής στο Collège de France (εξελέγη το 1982, διάδοχος του R. Αγοπ στην έδρα της κοινωνιολογίας) και διευθυντής σπουδών στην École des Hautes Études en Sciences Sociales (από το 1964), όπως και διευθυντής του Κέντρου Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογίας (από το 1984). Διευθύνει επίσης ό το 1975 την σημαντική επιθεώρηση *Actes de la Recherche Sociale* (της οποίας ο ίδιος ο τίτλος παραπέμπει στο ιδεώδες που την κατευθύνει, δηλαδή στην «συνεχή θεωρητικο-εμπειρική διερεύνηση»¹), όπως και την διεθνή επιθεώρηση βιβλίου, *Liber*, από το 1989. Είναι σημαντικό για τον τόπο μας ότι η *Liber* συνεργάζεται από το 1995 με το γνωστό περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*.

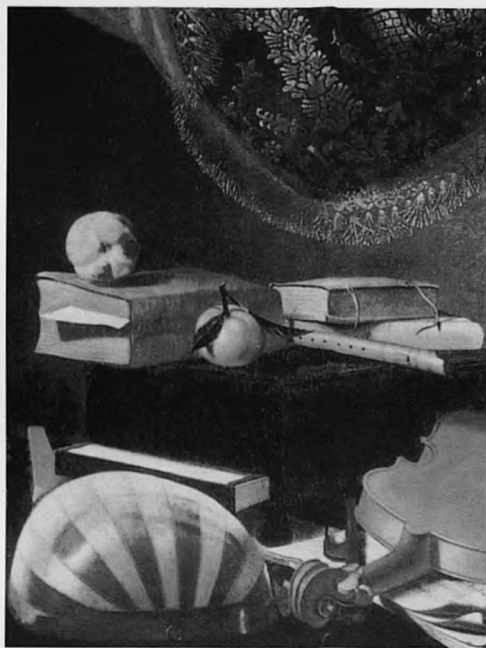
Με την σύγχρονη Ελλάδα ο φιλέλληνας P. Bourdieu ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή το 1960-61, όταν είχε ήδη ολοκληρώσει τις πρωτοποριακές κοινωνικο-ανθρωπολογικές του

έρευνες (ανάμεσα στο 1956-1960) στην Αλγερία – παραδοσιακή κοινωνία που αγωνιζόταν για την ανεξαρτησία της. Συνεργάστηκε τότε εδώ με τον καθηγητή Ιωάννη Περιστιάνη στην επιστημονική θεμελίωση του πρώτου κέντρου κοινωνικών ερευνών στην Ελλάδα: του Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών (τον πρόδρομο του σημερινού Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών). Λίγα χρόνια αργότερα συνεργάστηκε με αυτό για την διεξαγωγή μιας μεγάλης διαπολιτισμικής έρευνας την οποία διηύθυνε ο ίδιος και στην οποία συμπεριλαμβανόταν και η Ελλάδα. Τα πορίσματά της δημοσιεύτηκαν το 1966 στο βιβλίο του *Η αγάπη της τέχνης. Τα μυσεία και το κοινό τους*. Σ' αυτό καταδεικνύεται η κοινωνική ανισότητα στην απόλαυση των πολιτισμικών αγαθών.

Το 1964 είχε κυκλοφορήσει ήδη το κλασικό βιβλίο του *Οι Κληρονόμοι. Οι φοιτητές και ο πολιτισμός*, με κεντρική διάγνωσή του το ότι «ο πολιτισμός πηγαινει προς τον πολιτισμό» («la culture va à la culture»). Το βιβλίο αυτό άσκησε σημαντική επιρροή και στην πρωτοδιαμορφούμενη την εποχή εκείνη στον τόπο μας κοινωνιολογία της παιδείας.

Το πνευματικό οικοδόμημα του Pierre Bourdieu

Ο Pierre Bourdieu είναι μέχρι σήμερα παραγωγός

24 βιβλίων και περισσότερων από 250 μικρότερων κειμένων (λ.χ. άρθρων, διαλέξεων, συνεντεύξεων κ.λπ.). Μέσα σ' αυτό το αριστοτεχνικά δομημένο πνευματικό οικοδόμημά του πραγματοποιεί σταδιακά την μεγάλη θεωρητική πρόθεσή του, την οποία άρχισε να επεξεργάζεται ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '50-αρχές δεκαετίας '60: να κατορθώσει, δηλαδή, να ξεπεράσει τις παραδοσιακές αντιθέσεις μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας, της ελεύθερης βούλησης και της αναγκαιότητας, της υποκειμενικότητας και της αντικειμενικότητας, της κοινωνικής φαινομενολογίας και της κοινωνικής φυσικής. Να πετύχει έτσι, να απαλλάξει τις κοινωνικές επιστήμες από διλήμματα όπως, «ή δομισμός χωρίς υποκείμενο» (λ.χ. Levi-Strauss) ή «φιλοσοφία του υποκειμένου» (λ.χ. Sartre). Μέσα στο έργο του πραγματώνεται επίσης ως δυναμική και διαρκής διαδικασία από έρευνα σε έρευνα το νέο επιστημονικό πνεύμα, το οποίο ο ίδιος εισηγείται ως κατευθυντήρια αρχή για τις κοινωνικές επιστήμες: δηλαδή, «οι πλέον αποφασιστικές θεωρητικές ερωτήσεις να επενδύονται σε λεπτομερέστατες εμπειρικές έρευνες» (βλ. *Les Règles de*

l'Art, σελ. 250).

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του μέχρι σήμερα έργου του είναι, όπως σημειώσα, ότι αυτό διέπεται από εσωτερικό δυναμισμό και από εσωτερική συνοχή: συνοχή επιστημολογική, θεωρητική, μεθοδολογική. Μέσα στο έργο αυτό ο Pierre Bourdieu επεξεργάζεται ακατάπαυστα, ταυτόχρονα σε θεωρητικό και σε ερευνητικό επίπεδο, το υπόδειγμά του του «γενετικού δομισμού» («structuralisme génétique»). Το υπόδειγμα αυτό ο Pierre Bourdieu ξανασκέπτεται, αναθεωρεί, δοκιμάζει και ταυτόχρονα τροφοδοτεί συνεχώς ως θεωρητικο-επistemολογική κατασκευή, με το να το φέρνει αντιμέτωπο στις πολυάριθμες έρευνές του με ολοένα νέα εμπειρικά αντικείμενα. Τα εμπειρικά αυτά αντικείμενα κατασκευάζονται μεν από τον ίδιο τον Pierre Bourdieu (λ.χ. το πεδίο των γαλλικών πανεπιστημίων) σύμφωνα με την λογική του «γενετικού δομισμού», ταυτόχρονα όμως η εμπειρική διερεύνησή τους φέρνει στο φως νέα στοιχεία, τα οποία με την σειρά τους συμβάλλουν στον εμπλουτισμό του ίδιου του υποδείγματος, της ίδιας της θεωρίας, στην προκειμένη περίπτωση, της θεωρίας των πεδίων. Για τον Pierre Bourdieu η έρευνα δεν είναι ποτέ μόνον θεωρητική ή μόνον εμπειρική: είναι ταυτόχρονα θεωρητικο-εμπειρική.

«Παράδειγμα»

Στη γλώσσα του Thomas Kuhn το παράδειγμα «περιλαμβάνει νόμους, θεωρίες, μέσα και εφαρμογές μαζί που παρέχουν υποδείγματα από τα οποία ξεπηδούν συγκεκριμένες και με συνοχή παραδόσεις επιστημονικής έρευνας».

Το πνευματικό οικοδόμημα του Pierre Bourdieu συγκεντρώνει, νομίζω, τα κύρια χαρακτηριστικά ενός «παραδείγματος» με την παραπάνω έννοια μέσα βέβαια στα πλαίσια της κοινωνιολογίας ως πολυ-παραδειγματικής επιστήμης όπως αυτή, κατά γενικότερη παραδοχή, αναγνωρίζεται ότι είναι, τουλάχιστον μέχρι σήμερα. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα κοινωνιολογικά παραδείγματα που βρίσκεται σε αντίστιξη με το «παράδειγμα της ορθολογικής δράσης» του James Coleman.

Γενετικός δομισμός

Τι είναι ο γενετικός δομισμός;

Στον γενετικό δομισμό, με τα λόγια του ίδιου του Pierre Bourdieu, «η ανάλυση των αντικειμενικών δομών – αυτών των διαφορετικών πεδίων (champs) – είναι αδιαχώριστη από την γέννηση μέσα στα βιολογικά άτομα των διανοητικών

δομών που είναι μέχρι ενός σημείου προϊόν της εσωτερικής των κοινωνικών δομών: είναι επίσης αδιαχώριστη από την γέννηση των κοινωνικών αυτών δομών. Ο κοινωνικός χώρος και οι ομάδες που βρίσκονται μέσα σ' αυτόν είναι προϊόντα ιστορικών αγώνων (στους οποίους τα δρώντα υποκείμενα συμμετέχουν σύμφωνα με την θέση που κατέχουν στον κοινωνικό χώρο και με τις διανοητικές δομές με τις οποίες αντιλαμβάνονται τον χώρο αυτό» (βλ. *In Other Words*, σελ. 14).

Habitus, πεδίο, δράση

Στο επίκεντρο του γενετικού δομισμού ο οποίος εισάγει τον σχεσιακό (relationnel) τρόπο σκέψης στις κοινωνικές επι-

στήμες, βρίσκεται η μελέτη της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στο habitus (την προδιάθεση – έξιν) και στο πεδίο (champ). Στην σχέση αυτή εντοπίζει ο Bourdieu την κινητήρια δύναμη (ή αλλιώς τα κίνητρα) της δράσης: «η κινητήρια δύναμη δεν βρίσκεται ούτε στον φυσικό ή συμβολικό σκοπό της δράσης όπως το θέλει ο αφελής φιναλισμός, ούτε στους προσδιορισμούς του πεδίου, όπως το θέλει η μηχανιστική θεώρηση. Βρίσκεται στην σχέση

ση-έξιν (habitus) και στο πεδίο, η οποία λειτουργεί με τέτοιο τρόπο ώστε η προδιάθεση – έξιν να συμβάλλει στον προσδιορισμό αυτού που την προσδιορίζει» (βλ. *La Leçon sur la Leçon*, σελ. 48).

Η δράση (το τι πράττουν οι άνθρωποι) δεν κατευθύνεται αποκλειστικά από καθαρό ορθολογικό υπολογισμό, ούτε είναι μηχανιστικά προσδιορισμένη, αλλά υπαγορεύεται από την αίσθηση του παιχνιδιού, από ένα είδος διαίσθησης της λογικής της πρακτικής: της προσανατολισμένης στην δράση λογικής που επαρκεί στο επίπεδο της πρακτικής. Την θεωρία του αυτή για την διαλεκτική σχέση δράσης και δομής ο Bourdieu αναπτύσσει πληρέστερα στα δύο κλασικά βιβλία του, το *Σχέδιασμα μιας θεωρίας της Πρακτικής* (1972) και στο *Η Αίσθηση της Πρακτικής (Le Sens Pratique)*, 1980) στα οποία ως εμπειρική βάση χρησιμοποιεί τα πορίσματα από τις εθνολογικές έρευνές του στην Αλγερία (ιδίως στην Καβυλία) για την προκαπιταλιστική οικονομία, την συγγένεια και τις τελετουργίες: για τις πρακτικές-στρατηγικές που οι Αλγερινοί χρησιμοποιούσαν για να διατηρήσουν την κοινο-

νική συνοχή τους (1956-1960).

Επίσημα εισήγαγε ο Pierre Bourdieu την κομβική έννοια *habitus* το 1970¹, την οποία ορίζει «ως σύστημα κεκτημένων διαθέσεων (προδιαθέσεων) που λειτουργούν στο πρακτικό επίπεδο ως κατηγορίες αντίληψης και αξιολόγησης ή ως ταξινομικές αρχές και είναι συγχρόνως οργανωτικές αρχές της δράσης» (βλ. *In Other Words*, σελ. 13). Η έννοια αυτή του επέτρεψε, όπως γράφει, «να διακόψει με το παράδειγμα του δομισμού χωρίς να ξαναπέσει στην παλιά φιλοσοφία του υποκειμένου ή της συνείδησης». Όπως εξηγεί: «Ξαναφέροντας στο προσκήνιο την αριστοτελική έννοια “έξις”² που η σχολαστική παράδοση μετέτρεψε σε *habitus*, ήθελα να αντιδράσω εναντίον του δομισμού και της περιεργής θεωρίας του της δράσης, η οποία εξαφάνιζε το δρών υποκείμενο περιορίζοντάς το στον ρόλο του στηρίγματος... της δομής. Βρισκόμενος κοντά ως προς αυτό το σημείο με τον Chomsky που πρότεινε τον ίδιο καιρό την έννοια της γενεσιουργής γραμματικής (*generative grammar*), ήθελα να προβάλω τις δραστηρίες, εφευρετικές, “δημιουργικές” ικανότητες του *habitus* και του δρώντος υποκειμένου (που η λέξη συνήθεια δεν εκφράζει). Αλλά ήθελα να υπογραμμίσω ότι δεν πρόκειται για την γενεσιουργό δύναμη μιας παγκόσμιας (ανθρώπινης) φύσης ή λογικής όπως στον Chomsky: το λέει η λέξη, είναι ένα κεκτημένο και συγχρόνως ένα κατέχειν (έχειν), που μπορεί κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις να λειτουργήσει ως κεφάλαιο» (βλ. *Les Règles de l'Art*, σσ. 251-252).

Τις προδιαθέσεις-έξις τους τα άτομα αποκτούν κατά την διάρκεια της ατομικής τους ιστορίας (στην οικογένεια, στο σχολείο, στο επάγγελμα) εσωτερικεύοντας τις εξωτερικές δομές οι οποίες οριοθετούν – δεν καθορίζουν πλήρως – τις πρακτικές τους, με τις οποίες μπορούν να επηρεάσουν τις ίδιες τις εξωτερικές αντικειμενικές δομές.

Το *habitus*, ως προϊόν ατομικής και συλλογικής κοινωνικής ιστορίας είναι, σύμφωνα με τον P. Bourdieu, «η διαλεκτική της εσωτερίκευσης της εξωτερικότητας και η εξωτερίκευση της εσωτερικότητας» (βλ. *Outline of a Theory of Practice*, 1977, σελ. 72. Αναφέρεται από τον G. Ritzer, *Sociological Theory*, 1996, σελ. 541).

Πεδίο

Ο Pierre Bourdieu συνέλαβε την έννοια του πεδίου «ως δομή αντικειμενικών σχέσεων» αργότερα, διαβάζοντας κριτικά, όπως γράφει ο ίδιος, ένα κεφάλαιο από το *Wirtschaft und*

Gesellschaft του Max Weber (βλ. *Les Règles de l'Art*, σσ. 255-256) στο οποίο ο Weber υιοθέτησε οικονομικές έννοιες, όπως «μονοπώλιο αγαθών», στην μελέτη ενός συμβολικού συστήματος: της θρησκείας.

Σταδιακά, ο Pierre Bourdieu ανέπτυξε την θεωρία των πεδίων ως πεδίων αγώνων, ως δομημένων κοινωνικών χώρων (λ.χ. το οικονομικό πεδίο, το πολιτικό πεδίο (το οποίο είναι και το πιο σημαντικό), το εκπαιδευτικό πεδίο, το καλλιτεχνικό πεδίο, το νομικό πεδίο, το πεδίο της υψηλής ραπτικής κ.λπ.) μέσα στους οποίους τα δρώντα υποκείμενα ή ολόκληροι θεσμοί (λ.χ. τα πανεπιστήμια) κατέχουν θέσεις ανάλογα με τα κεφάλαια που διαθέτουν (οικονομικό, πολιτισμικό, κοινωνικό, συμβολικό³) και αγωνίζονται και συναγωνίζο-

νται για να βελτιώσουν ή να διατηρήσουν την θέση τους και να επιβάλουν τις ταξινομήσεις, τις ιεραρχήσεις που τους συμφέρουν. «Τα συμφέροντα που συγκροτούνται κοινωνικά και με βάση τις αναγκαιότητες του πεδίου» διαφέρουν από το συμφέρον όπως το αντιλαμβάνονται οι οικονομολόγοι, λ.χ. το συμφέρον στο καλλιτεχνικό πεδίο, το συμφέρον των διανοούμενων είναι «ένα συμφέρον στην ανιδιοτέλεια» (βλ. *In Other Words*, σελ. 110). Ο Pierre Bourdieu αποφεύγει σαφώς τον οι-

κονομικό αναγωγισμό.

Οι έρευνες

Με εργαλείο το θεωρητικό υπόδειγμα του γενετικού δομισμού (προδιάθεση-έξις, δομές της διάνοησης ή κατηγορίες σκέψης, πεδίο-αντικειμενικές δομές, δράση-πρακτικές, στρατηγικές) και τις περισσότερες φορές με μεθόδους που συνδυάζουμε με την θετικιστική μεθοδολογία (λ.χ. την συγκριτική μέθοδο, υποβολή ερωτηματολογίων και διεξαγωγή συνεντεύξεων, στατιστική επεξεργασία κ.λπ.) που όμως ο τρόπος της κάθε φορά εφαρμογής τους δεν θεωρείται μεθοδολογικά προκαθορισμένος, αλλά αποτελεί ο ίδιος αντικείμενο κριτικού στοχασμού (αναστοχασμού-*réflexivité*) για τον ερευνητή, ο Pierre Bourdieu διερεύνησε μια σειρά από εμπειρικά αντικείμενα. Μεταξύ άλλων: το εκπαιδευτικό πεδίο στην Γαλλία τις δεκαετίες κυρίως του '60 και '70: συγκεκριμένα, το πανεπιστημιακό πεδίο των φοιτητών (βλ. *Οι Κληρονόμοι. Οι φοιτητές και ο πολιτισμός*, 1964, και την συνέχειά του, *Η Αναπαραγωγή. Στοιχεία για μια θεωρία του εκ-*

παιδευτικού συστήματος, 1970): το πανεπιστημιακό πεδίο των καθηγητών – του Homo Academicus Gallicus (βλ. *Homo Academicus*, 1984) και το πεδίο των μεγάλων σχολών παραγωγής των κρατικών ελίτ – της αριστοκρατίας του κράτους (ENA) (βλ. *Η Αριστοκρατία του Κράτους. Μεγάλες Σχολές και esprit de corps: La Noblesse d'Etat. Grandes Écoles et Esprit de Corps*, 1989).

Πάντοτε μέσα στην λογική του «γενετικού δομοισμού», του σχεσιακού τρόπου σκέψης, ο Pierre Bourdieu μελέτησε το φιλολογικό πεδίο (champ littéraire) (βλ. *Οι Κανόνες της Τέχνης. Γέννηση και δομή του φιλολογικού πεδίου*, 1992). Με το σημαντικό αυτό βιβλίο του έθεσε τα μεθοδολογικά θεμέλια για την ανάπτυξη μιας κοινωνιολογίας των πολιτισμικών έργων και των δημιουργών τους: δηλαδή, μιας επιστημονικής ανάλυσης των κοινωνικών όρων παραγωγής των διανοουμένων (συμπεριλαμβανομένων και των κοινωνιολόγων ως ερευνητών τους) και των δημιουργημάτων τους, όπως η ανάλυση που ο ίδιος έκανε του Flaubert και του έργου του.

Μελέτησε επίσης στην κλασική έρευνά του *La Distinction. Critique Sociale du Jugement*, 1979, την κοινωνιογένεση του γούστου (της καλαισθησίας, του “στυλ ζωής”) που λειτουργεί ως δείκτης, προϊόν και διαμορφωτής κοινωνικών-ταξικών διακρίσεων.

Στο βιβλίο του *Τι σημαίνει η Ομιλία. Η Οικονομία των γλωσσολογικών ανταλλαγών (Ce que Parler veut dire. L' économie des échanges linguistiques)*, 1982, ο Pierre Bourdieu με πέντε λαμπερά άρθρα του 1975-1982 καταδεικνύει πειστικά την «κοινωνική φύση της γλώσσας ως ένα από τα εσωτερικά της γνωρίσματα» και «την κοινωνική ποικιλομορφία ως ένα εγγενές στοιχείο της», απαντώντας έτσι σε ορισμένα καίρια ερωτήματα που κατά την γνώμη του θέτει στην κοινωνιολογία η δομική γλωσσολογία του Saussure και του Chomsky. Η γλώσσα είναι κοινωνικά δημιουργική: ο λόγος – οι κατατάξεις, οι ορισμοί, οι λέξεις (λ.χ. ο κατεξοχήν δημιουργικός νομικός λόγος) – δημιουργούν κοινωνικές πραγματικότητες, κατασκευάζουν κοινωνικές καταστάσεις. Οι κατατάξεις (les classifications) είναι μορφές συμβολικής κυριαρχίας (domination symbolique) και οι αγώνες των δρώντων υποκειμένων γι' αυτές συμβάλλουν «στην συγκρότηση των τάξεων, τάξεων ηλικίας, φύλου, κοινωνικών τάξεων, αλλά και πατριών, φυλών, εθνοτήτων ή εθνών» (βλ. *Ce que parler veut dire*, σελ. 99).

Συμβολές

Το μέχρι σήμερα πνευματικό οικοδόμημα του Pierre Bourdieu αποτελεί ήδη ένα από τα σημαντικότερα επιστημονικά κεφάλαια του 20ού αιώνα, το οποίο έχει ασκήσει, ασκεί και θα εξακολουθεί να ασκεί ουσιαστική επιρροή στην διαμόρφωση της κοινωνιολογικής, κοινωνικο-ανθρωπολογικής, παιδαγωγικής, γλωσσολογικής και επιστημολογικής σκέψης.

Στην επιστημονικο-πολιτισμική εισφορά του Pierre Bourdieu είναι παρούσες ταυτόχρονα η ρήξη (η τομή) και η συνέχεια (σε διαφορετικό συσχετισμό αναλογίας ανάλογα με την περίπτωση) με τα επιστημονικά-πολιτισμικά κεφάλαια του παρελθόντος και του παρόντος⁶, τα οποία ο ίδιος αξιοποίησε με κριτικό αλλά και συμφιλιωτικό τρόπο (λ.χ. με το επιστημονικό κεφάλαιο του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, του Durkheim, του Weber και του Marx, του Kant και του Saussure) και με αυτό των συγχρόνων του (λ.χ. του Sartre, του Lévi-Strauss, του Althusser, του Wittgenstein και του Chomsky), αλλά και με το πολιτισμικό κεφάλαιο μεγάλων λογοτεχνών (λ.χ. της Virginia Woolf).

Το πνευματικό οικοδόμημα του Pierre Bourdieu δεν είναι αυτοαναφερόμενο (autoréferent), κλειστό στην αυτοκριτική και στην κριτική σκέψη: δεν διακρίνεται από την φιλοδοξία της καθολικοποίησης (totalisation). Το ίδιο, στο επίκεντρο του οποίου βρίσκεται ο αναστοχασμός (réflexivité), υποδεικνύει τους τρόπους του κριτικού στοχασμού πάνω σ' αυτό. Όμως, με το να προσκαλεί τον ερευνητή να το κρίνει κριτικά, του παρέχει ταυτόχρονα την δυνατότητα να το κρίνει από μια άλλη οπτική γωνία.

Οι ερευνητικά γόνιμες, κομβικές και ευρετικές έννοιες τις οποίες ο Pierre Bourdieu εισήγαγε στις κοινωνικές επιστήμες (όπως λ.χ. η προδιάθεση - έξις, (habitus), το πεδίο (champ), οι στρατηγικές, το συμβολικό κεφάλαιο, το πολιτισμικό κεφάλαιο, η συμβολική κυριαρχία, η «μειλίχια βία» (violence douce) την οποία ασκούν οι θεσμοί (όπως λ.χ. οι εκπαιδευτικοί) με την συναίνεση των εξουσιαζομένων, κ.λπ., αποτελούν σήμερα τμήμα του λεξιλογίου σχεδόν όλων των κοινωνικών επιστημών (και όχι μόνο) και αξιοποιούνται ακόμη και από όσους δεν ασπάζονται στο σύνολό του τον «γενετικό δομοισμό» του Pierre Bourdieu.

Ο λόγος που χρησιμοποιεί ο Pierre Bourdieu στα γραπτά και στα προφορικά κείμενά του, είναι διατυπωμένος με απαράμιλλη κομψότητα και πρωτοτυπία ύφους: ύφους αντάξιου όχι μόνον του μεγάλου επιστήμονα που είναι ο Pierre Bourdieu, αλλά και ενός μεγάλου καλλιτέχνη της γλώσσας, ενός μεγάλου λογοτέχνη.

Ο Pierre Bourdieu μέσα στην περίπου σαραντάχρονη επιστημονική διαδρομή του υπερασπίστηκε συχνά δημόσια και καλλιέργησε συνεχώς στην πράξη, με ρεαλισμό όμως, την κοινωνιολογία πάνω από όλα ως απελευθερωτική για τον άνθρωπο επιστήμη: ως επιστήμη ελευθερίας. Ο Pierre Bourdieu αποκαλύπτοντας συνεχώς μέσα από τις μελέτες του για τον πολιτισμό της παραδοσιακής Αλγερίας και αργότερα για τον πολιτισμό της σύγχρονης Γαλλίας, τις συχνά αόρατες αντικειμενικές σχέσεις – τις δομές – που οριοθετούν τις συγκεκριμένες μορφές που κάθε φορά παίρνουν οι ποικίλες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και οι ποικίλες πρακτικές, ιδίως οι πνευματικές, μας παρέχει την ευκαιρία να απελευθερωθούμε, ως ένα βαθμό, από τους προσδιορισμούς αυτούς

του κοινωνικού κόσμου και να αντισταθούμε στην «μειλίχια βία», συνειδητοποιώντας ότι η συναίνεσή μας σ' αυτή οφειλόταν ακριβώς στην παραγνώριση της πραγματικής λειτουργίας των δομών εξουσίας. Χάρης ακριβώς στην ακριβέστερη γνώση που αποκτούμε με τις κοινωνιολογικές αναλύσεις του, απαλλασσόμεθα μέχρις ενός σημείου από την παραγνώριση (*méconnaissance*).

Ο Pierre Bourdieu χαρακτήρισε το «εναρκτήριο μάθημα κοινωνιολογίας με θέμα το εναρκτήριο μάθημα κοινωνιολογίας» («Το μάθημα επί του μαθήματος», *La leçon sur la leçon*) που έδωσε στο Collège de France ως «μάθημα ελευθερίας». Κατέδειξε την μεγάλη σημασία που έχει ο αναστοχασμός (*réflexivité*) ως μέθοδος, με την εφαρμογή της οποίας (δηλαδή με το να στοχάζεται κριτικά ο κοινωνικός επιστήμονας τον ίδιο του το ρόλο, τον ίδιο του τον λόγο, την ίδια του την πρακτική μέχρι και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η ίδια του η επιστήμη) καθίσταται ο ίδιος λίγο πιο ελεύθερος από ό,τι ήταν προηγουμένως, ακριβώς γιατί αποκτά μια εναργέστερη εικόνα των προσδιορισμών του ως διανοούμενου, ως δημιουργού, και βοηθάει και τους άλλους να δούνε αυτόν και το έργο του, αλλά και την ίδια την κοινωνική επιστήμη, κάτω από αυτό το απλετότερο φώς. Ένα τέτοιο μάθημα ελευθερίας ήταν ιδιαίτερα ταιριαστό να ακουστεί μέσα στο Collège de France: «έναν θεσμό ελευθερίας», όπως το χαρακτήρισε ο Pierre Bourdieu, «πάντοτε προσηλωμένο στην υπεράσπιση της ελευθερίας από τους θεσμούς που αποτελεί την προϋπόθεση κάθε επιστήμης και πάνω απ' όλα της επιστήμης των θεσμών» που είναι η κοινωνιολογία (βλ. *La Leçon sur la Leçon*, σελ. 55).

Σήμερα, το Πανεπιστήμιο Αθηνών ως «θεσμός ελευθερίας», όπως είναι κάθε πανεπιστήμιο ως θεσμός, τιμά με την ανώτατη διάκριση που διαθέτει, αυτή του διδάκτορος επί τιμής, τον επιφανή καθηγητή του Collège de France, τον διαπρεπή Ευρωπαϊό διανοητή που με το έργο του υπηρετεί την ελευθερία, η οποία είναι δυνατόν να κατακτηθεί χάρις στην, με επιστημονικά μέσα (με την κοινωνιο-ανάλυση - *Socio-analyse*) αποκτώμενη κοινωνική αυτογνωσία, τόσο σε ατομικό, όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Χάρης στην τελευταία αυτή μπορούμε να οδηγηθούμε σε πολιτικές και πολιτισμικές μεταρρυθμίσεις (λ.χ. στους τρόπους που οργανώνεται θεσμικά η καλλιέργεια δεδομένης επιστήμης), οι οποίες θα έχουν, μεταξύ άλλων, ως αποτέλεσμα την διεύρυνση των περιθωρίων της ελευθερίας, την ενίσχυση της ηθικής δράσης. Τιμώντας τον Pierre Bourdieu, το Πανεπιστήμιό μας τιμά συγχρόνως και την ίδια την κοινωνιολογία, η οποία αποκαλύπτοντας κάθε φορά τους ισχύοντες κοινωνικούς προσδιορισμούς λειτουργεί ταυτόχρονα ως επιστήμη κατάκτησης αυξημένης ελευθερίας από τους προσδιορισμούς αυτούς.

Ο Pierre Bourdieu έχει παρατηρήσει ότι ο διαφωτισμός βρίσκεται με τη μεριά εκείνων «που ρίχνουν την δέση φωτός τους στις παρωπίδες μας» (βλ. *In Other Words*, σελ. 16). Θα

ήθελα να τονίσω ότι ο διαφωτισμός του τέλους του 20ού αιώνα έρχεται και από τον διαπρεπή Γάλλο κοινωνιολόγο που τιμούμε σήμερα: τον Pierre Bourdieu.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. T.B. Bottomore στην αγγλική έκδοση της *Αναπαράγωγής* (1976). Αναφέρεται από τον D. Robbins, *The Work of Pierre Bourdieu*, Open University Press, 1991, σελ. 67.

2. Όταν ο Pierre Bourdieu αποφοίτησε το 1954 από την φημισμένη École Normale Supérieure και την Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Παρισιού, πρωταγωνιστούσαν στο πεδίο της γαλλικής διανοήσης δυο εντελώς διαφορετικού τύπου διανοούμενοι: ο καθαρός, αφηρημένος στοχαστής των παγκόσμιων κοινωνικών κωδίκων, Claude Lévi-Strauss και ο «ολικός» διανοούμενος Jean-Paul Sartre. Εμφανίζει μεγάλο ενδιαφέρον η μετέπειτα εκτίμηση του Pierre Bourdieu ότι η έντονη αντιπαλότητα ανάμεσα στους δυο αυτούς «ενεθάρρυνε όσους ξεκινούσαν τότε την σταδιοδρομία τους στις κοινωνικές επιστήμες να προσπαθήσουν να συμφιλιώσουν τις “θεωρητικές” με τις “πρακτικές” προθέσεις και να αποφύγουν ως ερευνητές “τόσο την καθαρή επιστήμη”, όσο και την υποδειγματική προφητεία» (βλ. *Le Sens Pratique*, 1980, σσ. 7-8). Στο φως της παρατήρησης αυτής του ίδιου του Pierre Bourdieu μπορούμε να κατανοήσουμε πληρέστερα τους όρους της «παραγωγής» της μεγάλης θεωρητικής πρόθεσης, του μεγάλου θεωρητικού του σχεδίου.

Την μετέπειτα πνευματική παραγωγή του Pierre Bourdieu σφράγισαν και οι ερευνητικές εμπειρίες που απέκτησε ανάμεσα στο 1956 και στο 1960 στην Αλγερία. Ο ίδιος θα πει πολύ αργότερα: «η εθνολογική μου δουλειά βρίσκεται στη ρίζα των περισσότερων εννοιών μου» (λ. *In Other Words*, σ. 107).

Τα πορίσματα των κοινωνιο-ανθρωπολογικών μελετών του της περιόδου εκείνης κυρίως για τις πρακτικές με τις οποίες οι Αλγερινοί διατηρούσαν την κοινωνική τους συνοχή, π.χ. με τις γαμήλιες στρατηγικές τους, οι οποίες, όπως κατέδειξε ο Pierre Bourdieu εναντίον στις τρέχουσες εθνολογικές αντιλήψεις, δεν ήταν προϊόντα αυτόματης υποταγής στους κοινωνικούς κανόνες συγγένειας, δημοσιεύτηκαν σε τρία βιβλία για την Αλγερία ανάμεσα στο 1958 και στο 1964.

3. Βλ. E. Panofsky, *Architecture gothique et Pensée scholastique*, précédé de l'Abbé Suger de Saint Denis, trad. fr. et postface de P. Bourdieu, Paris. Minuit, 1970, σ. 133-167.

4. Στο λεξικό των Liddel-Scott η «έξις» κατά τον Αριστοτέλη σημαίνει τότε την «πρόσκτητο συνήθεια» και τότε την «κεκτημένη από πείρα ή άσκηση ικανότητα, επιτηδειότητα». Μου φαίνεται πολύ ενδιαφέρον το ότι η αριστοτελική έννοια έξις φαίνεται να παραπέμπει, όπως και η έννοια habitus του Bourdieu, σε κάτι ενεργητικό: στην «ικανότητα» για δράση. Χρειάζεται όμως να σκύψει πάνω στο θέμα αυτό ένας φιλόλογος.

5. Το συμβολικό κεφάλαιο βασίζεται στον βαθμό της κοινωνικής αναγνώρισης που συγκεντρώνει το δρων υποκείμενο - της αναγνώρισης που του αποδίδει η ομάδα. Βασίζεται στην φήμη του και είναι εύθραστο, ασταθές γιατί είναι ευάλωτο στην καχυποψία και στην κριτική.

6. Ο Pierre Bourdieu έχει πει χαρακτηριστικά: «ό,τι δημιουργήσα στην κοινωνιολογία και στην κοινωνική ανθρωπολογία το δημιούργησα τόσο εναντίον των όσων διδάχτηκα, όσο και χάρις σε αυτά» (βλ. P. Bourdieu: στο Bourdieu et Wacquant, *Réponses*, 1992, σελ. 204) (Η υπογράμμιση δική μας).

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε.

I. «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 1841-1914»

Το έργο

Η Εθνική Τράπεζα, στο πλαίσιο του κοινωνικού της έργου και βάσει των αποφάσεων της Επιτροπής Ιστορίας, προκηρύσσει τη συγγραφή συλλογικού έργου με τίτλο «Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1841-1914». Στο συλλογικό αυτό έργο καλούνται να συμμετάσχουν όσοι ενδιαφερόμενοι μπορούν να συγγράψουν ένα ή περισσότερα τμήματά του, σύμφωνα με τους όρους που ακολουθούν.

Στη δημοσίευσή αυτή οι όροι συμμετοχής διατυπώνονται συνοπτικά. Για περισσότερες λεπτομέρειες, οι ενδιαφερόμενοι παρακαλούνται να αναζητήσουν το πλήρες κείμενο της προκήρυξης στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Β. Σοφίας 112Α, Αθήνα 11527 (τηλεφωνοί: κ. Ζ. Σινοπόδιος, τηλ.: (01) 3343194, 7712656).

Έκταση και διάρθρωση του περιεχομένου του έργου

Το έργο θα περιέχει περίπου 1.000-1.500 σελίδες των 400 λέξεων. Αποτελείται από 9 κεφάλαια και 3 παρατήρημα, τα οποία χωρίζονται περαιτέρω σε 41 συνολικώς υποκεφάλαια. Στον αναλυτικό πίνακα περιεχομένων, που υπάρχει στο πλήρες κείμενο της προκήρυξης, αναγράφονται ο ελάχιστος και ο μέγιστος αριθμός σελίδων που θα καλύπτει το κάθε επιμέρους υποκεφάλαιο μαζί με τις λεπτομερείς προδιαγραφές του έργου. Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να προτείνουν και άλλα θέματα, που δεν περιλαμβάνονται στον αναλυτικό πίνακα περιεχομένων.

Πηγές, βιβλιογραφία, ποσοτικά στοιχεία

Το έργο θα στηριχθεί κυρίως στην υπάρχουσα βιβλιογραφία και σε πρωτογενή στοιχεία από το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας.

Τρόποι συμμετοχής

(α) Το κάθε υποκεφάλαιο θα ανατεθεί σε ένα συγγραφέα. Οι ενδιαφερόμενοι να συγγράψουν περισσότερα του ενός υποκεφάλαια ενθαρρύνονται να το προτείνουν, ώστε η Επιτροπή Ιστορίας να έχει τη μεγαλύτερη δυνατή ευχέρεια επιλογής.

(β) Οι ενδιαφερόμενοι να συγγράψουν συλλογικώς ένα ολόκληρο κεφάλαιο θα προτείνουν ονομαστικώς ένα συγγραφέα για κάθε επιμέρους υποκεφάλαιο και έναν από τους συγγραφείς ως κύριο υπεύθυνο για το σύνολο. Η ίδια ομάδα μπορεί να προτείνει να της ανατεθούν περισσότερα του ενός κεφάλαια.

Εποπτεία Επιτροπής Ιστορίας, επιστημονική διεύθυνση και επιμέλεια

Η μελέτη θα διεξαχθεί υπό την επιστημονική εποπτεία της Επιτροπής Ιστορίας. Η Επιτροπή Ιστορίας θα ορίσει επίσης τον/τους διευθυντές συγγραφής που θα αναλάβουν την επιστημονική διεύθυνση και την επιμέλεια του όλου έργου.

Προϋποθέσεις υποβολής προτάσεων

Προτάσεις μπορούν να υποβάλουν:

(α) Ερευνητές και συγγραφείς που έχουν ήδη δημοσιευμένο ιστοριογραφικό έργο.

(β) Ερευνητές άλλων ειδικοτήτων που έχουν δημοσιεύσει στο επιστημονικό τους πεδίο και όχι σε ιστορικά θέματα, τα οποία όμως οι ίδιοι θεωρούν ότι μπορούν να χειριστούν αποτελεσματικά για λόγους που θα εκθέσουν στην πρότασή τους. Ενθαρρύνονται ιδιαίτερος οι προτάσεις από οικονομολόγους.

(γ) Υποψήφιοι διδάκτορες, εφόσον η διατριβή τους βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο και το θέμα της είναι συναφές με ένα από τα ειδικά θέματα της προκήρυξης.

(δ) Συγγραφείς που έχουν ήδη δημοσιεύσει εργασίες στο ίδιο θέμα και επιθυμούν να τις συμπεριλάβουν στο έργο, με ή χωρίς εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις.

Συγγραφικά δικαιώματα

Η Τράπεζα θα εκδώσει το έργο σε 7.500 αντίτυπα σε τρεις ή περισσότερες εκτυπώσεις που θα πραγματοποιηθούν σε χρονική περίοδο δεκαπέντε ετών. Τα ολικά συγγραφικά δικαιώματα για τις εκδόσεις αυτές των 7.500 συνολικώς αντιτύπων ορίζονται σε 20.000 δραχμές ανά σελίδα των 400 λέξεων. Έναντι του ποσού αυτού, ο συγγραφέας θα μεταβιβάσει στην Τράπεζα τα δικαιώματά του επί μία δεκαπενταετία και για τα 7.500 αντίτυπα.

Προθεσμία παράδοσης

Η τελική μορφή του έργου παραδίδεται δεκαοκτώ μήνες μετά την ανάθεση.

Οι ενδιαφερόμενοι καλούνται να υποβάλουν προτάσεις έως τις 15 Ιανουαρίου 1997.

II. Η ΕΠΑΝΑΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ: «ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ (ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ), 1830-1939»

Διάρθρωση του έργου

Η έρευνα πρέπει να αποδώσει τα εξής αποτελέσματα:

- Βάση δεδομένων.
- Σειρές που θα καλύπτουν ολόκληρη την υπό εξέταση περίοδο.
- Σειρές με μέγιστες και ελάχιστες πιθανές αξίες που θα καλύπτουν τις αποκλίσεις λόγω αβέβαιων/τεκμαρτών στοιχείων.
- Πίνακες επεξεργασίας των σειρών (ποσοστά, δείκτες κτλ.).
- Πίνακες σύγκρισης με στοιχεία για άλλες ευρωπαϊκές χώρες.
- Γραφήματα για την ενσύνοπτη απεικόνιση των ανωτέρω στοιχείων.
- Πίνακες και γραφήματα αναγωγής των στοιχείων, ανάλογα με την έρευνα, σε διεθνή νομίσματα, στον πληθυσμό, σε σταθερές τιμές και στο Α.Ε.Π.

Η επιμέρους αυτή έρευνα αποτελεί τμήμα της γενικότερης ενότητας «Πηγές οικονομικής ιστορίας της νεότερης Ελλάδας. Ποσοτικά στοιχεία και στατιστικές σειρές, 1830-1939», η οποία είχε προκηρυχθεί παλαιότερα. Το συγκεκριμένο τμήμα, «Δημόσιο χρέος», είχε κηρυχθεί άγονο και επαναπροκηρύσσεται.

Οι λεπτομερείς όροι συμμετοχής περιέχονται στο πλήρες κείμενο της προκήρυξης, το οποίο μπορούν να παραλάβουν οι ενδιαφερόμενοι από το Ιστορικό Αρχείο της Ε.Τ.Ε. (βλ. παραπάνω).

Οι ενδιαφερόμενοι καλούνται να υποβάλουν προτάσεις έως τις 15 Ιανουαρίου 1997.